Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 11

**Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету**

Рівне - 2003

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць А 43
Рівненського державного гуманітарного університету. Вип.11. - Рівне: РДГУ, 2003. - 155 с.

4
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор ***Шульжук Каленик Федорович,***
доктор філологічних наук , професор, зав. кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету,
дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора ***Шевчук Степан Іванович,*** кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.,** доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.,** доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.,** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.,** доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.,** доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.,** доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.,** доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.,** доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунаєвська Л.Ф.,** доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.,** доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького національного університету.
11. **Зелінська Л.В.,** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.,** доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.,** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.,** доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.,** доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.,** доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.,** доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.,** доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: *Якимчук О.І., Кузьмич О.О.*

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.).

За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

225.
9. Шитов В.А. Раритетные структуры в сфере однородного соподчинения // Синтаксис предложения: Сб. науч. тр. – Калинин: 1983. – С. 94-99.
10. Шкарбан Т.М. Складні конструкції з однорідною супідрядністю в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К.: 1997. – 24 с.
11. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. – К.: 1986. – 183 с.
12. Eggers H/Wandlungen im deutschen Satzbau, "Der Deutschunterricht", Stuttgart, 1961.
13. Horacek B. Kunstprinzipien der Satzgestaltung. Studdien zu einer inhaltbezogenen Syntax der deutschen Sprach, "[Sitzungsberichte der] Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Philos.–hist. Klasse, 243, 5, Wien, 1964.
14. Meier H.Deutsche Sprachstatistic, 1, Hildesheim, 1964.
15. Yule J.U. On sentence-lenght as a statistical characteristics of style in prose: with application to two cases of disputed authorship, "Biometrica", XXX, 3-4, 1939.
16. Winter W. Relative Haufigkein syntaktischer Erscheinungen als Mittel zur Abgrenzung von Stilarten, "Phonetika", 7, 4, 1961.

Резюме

Середня довжина предикативних одиниць конструкцій з однорідною супідрядністю залежить від стилістичної належності тексту, індивідуального авторського стилю й місця предикативної одиниці в структурі всього речення.

Резюме

Средний размер предикативных единиц конструкций с однородным соподчинением зависит от стилистической принадлежности текста, индивидуального авторского стиля и места предикативной единицы в структуре всего предложения.

УДК 811.161.2'367 ***Оксана Кузьмич***

СИНТАКСИЧНА НОРМА ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА

Норма мови завжди привертала увагу мовознавців. У 20-их роках минулого століття мовні норми досліджували О.Синявський, М.Сулима. Про граматичні й лексичні норми йдеться у працях О.Курило "Уваги до сучасної української літературної мови", М.Гладкого "Мова сучасного українського письменства", С.Смеречинського "Нариси української синтакси (у зв'язку з фразеологією і стилістикою)", М.Пилинського "Мовна норма і стиль".

Оцінка будь-якого мовного явища передбачає характеристику його як такого, що відповідає чи не відповідає мовній нормі. Існують численні визначення норми, у яких як основні її ознаки фігурують стійкість, відтворюваність, типовість, поширеність, уживаність, обов'язковість, звичність, доречність, авторитет джерел, відповідність моделі, системність та ін.

З'ясуємо значення терміна "мовна норма". З латинської **norma** – правило, взірець. Це закріплені в практиці зразкового використання мовні варіанти, які найкраще і найповніше з-поміж співіснуючих виконують свою суспільну роль. Мовна норма сприймається її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови й суспільства. Це головна категорія культури мови, а також поняття загальної теорії мови.

Лінгвістична норма – поняття широке й загальне, оскільки й мовознавство як наука має багато аспектів і відгалужень. Найбільш узвичаєним є поділ мовознавчої науки на розділи

за типом синтаксичних одиниць, а саме: фонетику, фонологію, акцентологію, морфологію, граматику з відповідними розділами, лексикологію, фразеологію, ономастику, лексикографію, словотвір, семасіологію, етимологію, стилістику, діалектологію та лінгвогеографію [4:57]. Відповідно до класифікації розділів розрізняють орфоепічні, орфографічні, словотворчі, лексичні, фразеологічні, граматичні та стилістичні норми.

"Граматична норма – це утворення і вживання форм і категорій, яке, по-перше, послідовно відтворюється в колективній мовній практиці носіїв літературної мови, і, по-друге, виявляє тенденцію до живої взаємодії з іншими ланками системи" [8:12].

Відповідно до такого розуміння норми як критерію нормативності для різних мовних явищ, на думку Н.Ю.Шведової, виступають два фактори: регулярна відтворюваність і активна взаємодія з іншими ланками системи мови; при цьому визначальним є другий фактор.

Розрізняють єдино можливі, обов'язкові граматичні норми, які відбивають характерні ознаки системи мови і норми літературної мови. У системі поняття національної мови граматична норма пов'язана з діалектами (територіальними і соціальними) та літературною мовою. Норма в діалектах частково охоплює норму загальнонародної і національної мови. У свою чергу діалектній нормі протиставляється літературна. Якщо діалектна засвоюється носіями мови стихійно, у процесі функціонування територіальних, соціальних діалектів, то літературна вимагає свідомого послуговування мовою, культивування правильних, зразкових мовних явищ.

Як справедливо зазначає Г.О.Золотова, "найменше вивченими видаються питання норми в синтаксисі" [1: 146].

Розгляд синтаксичних одиниць з погляду норми поряд з названими загальними критеріями передбачає також виявлення особливостей представлення в них мовних моделей, оскільки, за словами Л.І.Скворцова, "у граматиці на перший план виступають критерії моделей і зразків та відповідності їм сумнівних реалізацій" [6: 48].

Критеріями ж нормативності синтаксичних одиниць уважають відповідність їх мовним моделям, регулярну відтворюваність, системні відношення і зв'язки з іншими однопорядковими одиницями синтаксису.

Визначення норми в синтаксисі вимагає:

1) окреслення об'єкта синтаксису і його синтаксичних одиниць;

2) дослідження відповідності/невідповідності цих одиëëë

Основною синтаксичною та найбільшою одиницею мовної системи є речення. Функціонуючи в мовленні як засіб спілкування, воно водночас є одиницею формування, вираження і повідомлення думки. Після речення як найбільшої мовної одиниці ми залишаємо сферу мови й потрапляємо у сферу мовлення.

Синтаксис мови й мовлення лишається малодослідженим. Зумовлено це тим, що розмежування складних знакових систем – об'єктивно-потенціальної (мови) і об'єктивно-репрезентуючої (мовлення) – у працях багатьох лінгвістів або не виходить за межі протиставлення, або ж об'єкт синтаксису згортається до вивчення функціонування мовлення. Навіть ті науковці, які стоять на позиціях послідовного розмежування мови й мовлення, зазначають, що синтаксис – це вчення про будову мовлення, а речення є основною одиницею побудови мовлення.

Синтаксичні норми найповніше пов'язані з пунктуаційними правилами, оскільки саме пунктуація впливає на інтонаційне забарвлення, установлює норми культури мови. Призначення пунктуації – забезпечити адекватне розуміння писемного мовлення носіями мови завдяки членуванню тексту відповідно до його синтаксичних, смислових або інтонаційних особливостей. Так, **логічне** членування забезпечують дужки при іронічно забарвлених словах, абзаци для виділення завершених частин тексту, дужки при вставних коментарях до тексту; **синтаксичне**, або власне граматичне членування – коми при звертаннях, зворотах, вставних словах, підрядних реченнях тощо; **інтонаційне** членування – коми на позначення коротких пауз, крапка, тире – на позначення довгих пауз, трикрапка – на позначення незакінченої думки, знак питання – питальної інтонації, знак оклику – вигуків і звертань.

Однак часто принципи пунктуації перехрещуються, і ті самі розділові знаки виступають у різних функціях. Так, деякі знаки вживаються в ідеографічно-оцінній функції (крапка – при скороченнях слова, знак питання в дужках, у цитаті – як вираз сумніву чи здивування, знак оклику в дужках, у цитаті – як вираз здивування, обурення чи підкреслення, що цитоване не є опискою). До логічно-синтаксичного членування належить написання слів окремо, разом або через дефіс.

Невід'ємною складовою синтаксичної норми є інтонація. Так, речення, будучи одиницею повідомлення, характеризується інтонаційною оформленістю. Інтонація виконує комунікативну, граматичну, модальну, емоційну та ін. функції. Комунікативна функція інтонації пов'язана з актуальним членуванням речення, служить увиразненню змісту висловлювання; граматична функція пов'язана з формуванням синтаксичних понять, призначена для усвідомлення теоретичного матеріалу (інтонація переліку при однорідних членах речення, у складносурядних реченнях, інтонація підрядності, протиставлення, вставності, звертання, відокремлення, неповноти і под.); модальна функція виявляється в інтонації ставлення мовця до повідомлюваного (це відтінки ствердження, заперечення, сумніву, упевненості, можливості, неможливості, необхідності тощо); емоційна функція пов'язана з вираженням почуттів мовця (радості, смутку, гніву, подиву, страху тощо).

Окреслення синтаксичних норм пов'язане з триаспектним підходом до вивчення синтаксичних одиниць, відповідно до якого виділяють власне синтаксичні (формально-граматичний аспект), семантичні (семантико-синтаксичний аспект) і комунікативні (комунікативний аспект) норми. Розглянемо деякі з них:

1. Норми словоладу в українській мові (позиція службових частин мови щодо повнозначних, фіксований порядок слів для розмежування синтаксичних функцій членів речення, для вираження послідовності подій при значенні уточнення, збереження цілості дієприкметникового звороту тощо).

2. Норми поєднуваності слів у словосполучення (наявність не менше двох повнозначних слів, поєднаних підрядним зв'язком чи сурядним сполучником, узгодженість компонентів предикативних сполук).

3. Норми поєднуваності слів у просте й складне речення (смислова одноплановість, стосунок дієприслівника до того ж суб'єкта, якого стосується основне дієслово-присудок, логічна сумісність однорідного ряду; відповідність підрядних сполучників, сполучних слів смисловим відношенням; перебудова прямої мови в непряму посередництвом складнопідрядних речень).

4. Норми пунктуації.

5. Норми інтонації.

Усі синтаксичні норми можна розглядати як аспект у розділах загального мовознавства, культури мови, теорії та історії літературної мови, у теорії комунікації. Будучи складними поняттями, вони діалектично поєднують у собі дві суперечні тенденції мови – до сталості й до зміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Золотова Г.А. О характере нормы в синтаксисе // Синтаксис и норма. – М.: 1974.
2. Ицкович В.А. Очерки синтаксической нормы. – М.: 1982.
3. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: 1976.
4. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль // Мовознавство. – 1968. – №6. – С. 54 – 63.
5. Пилинський М.М. Поняття "норми" і культури мови // Мовознавство. – 1968. – №4. – С. 66 – 75.
6. Скворцов Я.И. Теоретические основы культуры речи. – М.: 1980.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К.: 2000. – 757с.
8. Шведова Н.Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе. – М.: 1966.

Резюме

Синтаксические нормы являются наименее изученными в грамматике. Критериями нормативности синтаксических единиц считаются соответствие их языковым моделям, регулярная воспроизводимость, системные отношения и связи с другими однопорядковыми единицами синтаксиса.

УДК-811.367.335 ***Світлана Давнюк***

ВИВЧЕННЯ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СУРЯДНО-ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ: ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Опрацювання питань структури багатокомпонентних речень у вищій школі потребує від студентів розуміння лінгвістичних засад синтаксичної структури мови, усвідомлення специфічних ознак окремих типів речень. Неодмінною умовою успішного засвоєння синтаксису багатокомпонентних речень, зокрема складних конструкцій з сурядністю і підрядністю (СКСП), є з'ясування їх формально-граматичних ознак. Розгляд складного речення з формально-граматичного погляду підтверджує, що саме формальні засоби становлять ту матеріальну основу, на якій базується науковий підхід у вивченні синтаксичної структури речення.

Ґрунтовне опрацювання питань формально-граматичної структури СКСП дозволить студентам глибше зрозуміти принципи будови та можливості вживання складних сурядно-підрядних речень у писемному мовленні та розмовній практиці.

Складні конструкції з сурядністю та підрядністю становлять найпоширеніший тип складних багатокомпонентних речень з властивими формально-синтаксичними особливостями. Уже в самій назві моделі – складні конструкції з сурядністю і підрядністю – міститься вказівка на основну структурну ознаку – поєднання сурядного і підрядного зв'язку в межах однієї

ЗМІСТ

Розділ I. ***Граматична будова мови. Проблеми синтаксису***
Шульжук К.Ф. До питання про еквіваленти речення 3
Федчук Л.І. До питання про типологію предикативних одиниць..... 7
Степаненко М.І. Семантична структура, формально-граматична будова і функціональні можливості речень із локативно-транзитивним типом детермінації 14
Шкарбан Т.М. Про довжину предикативних одиниць у структурі складних конструкцій з однорідною супідрядністю 20
Кузьмич О.О. Синтаксична норма як лінгвістична проблема..... 24
Давнюк С.В. Вивчення багатокомпонентних сурядно-підрядних речень: формально-граматичний аспект 27
Жагаляк І.М. Комунікативні моделі зі звуконаслідувальними словами та їх семантичні експоненти 31
Шульжук Н.В. Репліка як компонент діалогічної єдності 36
Щербачук Н.П. Адвербальні синтаксеми в семантично ускладненому простому реченні діалогічного мовлення 39
Сербіна Т.Г. Прийоми використання прецедентних текстів у газетних заголовках 44

Розділ II. ***Морфологічний рівень мовної системи***
Мединська Н.М. Лексико-семантична група дистрибутивних дієслів активної дії 49
Куликова В.Г. Мовні засоби відтворення спонукання в українській мові 54
Войцешук Л.А., Мандрик Н.В. Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена..... 58

Розділ III. ..... ***Актуальні проблеми лексикології та лексикографії***
Вокальчук Г.М. Складні випадки лексикографічного опису індивідуально-авторських новотворів 63
Гаврилюк Н.В. Емпірійні індивідуально-авторські прикментики у творчості неокласиків..... 69
Дуденко О.В. Паремії: знаки чи символи? 73
Кірілкова Н.В. Українська символіка в поемах Ліни Костенко..... 78
*Будз І. Ф.*Роль "кольорових" компонентів фразем як етнографічних та національно-культурних маркерів 80
Крижанська О.М. Джерела збагачення української колірної лексики 84
Степанова О.І. Лінгвопоетика як об'єкт мовознавчого дослідження 93
Копера О.С. Проблема мовностилістичної норми використання метафори поетками 90-х років XX століття..... 98
Школяренко В.І. Динамічні аспекти фразотворчої активності компонентів фразеологізму..... 106

Розділ IV. ***Системні питання лінгвогеографії***
Євтушок О.М. Питання системного дослідження лексики західнополіського діалекту. Явище полісемії..... 110
Мазяр В.М. Структура і семантика лексики ткацтва у західнополіських говірках

української мови 115
Демешко І.М. Топонімізація основ типів поселень північно-східного Полісся 120

Розділ V. ***Мовознавство і школа***
Хом'як І.М. Питання орфографії в програмах із рідної мови 128
Ковальчук Н.П. Лінгвістичні принципи української пунктуації 133
Шевчук Т.Б. Робота зі словами родо-видової семантики на початковому етапі навчання української мови 138
Петрук О.М. Реалізація принципу функціональності в навчанні рідної мови як лінгводидактична проблема 144
Антончук О.М. Ефективність методу вправ на уроках вивчення орфографії 147
Рецензії
Хмель В. А. До вивчення фольклору регіонів України. Рецензія на працю доктора філологічних наук, професора Романа Кирчіва "Із фольклорних регіонів України: нариси й статті" 150

Відомості про авторів 156

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 11

Упорядкування та наукове редагування
Олександри Якимчук,
Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка *Вікторії Кравчук*

Обкладинка *Олексія Литвина*

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.)

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери,12
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра української мови, тел. 26-17-79
вул. Остафова, 31

Підписано до друку 26.09.2003. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк. 19, 0. Наклад 200 прим. Зам. № 29/1

Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип.11. – Рівне: РДГУ, 2003. – 155 с.

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

ISBN 966-72-81-04-9

ББК 81
УДК 811.161.2

© Рівненський державний гуманітарний університет